

İslam Ticaret Hukukunda Temel Ahlaki Ölçütler

Ali Yüksek*

Camilahon Coraeva**

Öz

İslâmiyet tüm tarih ve kültürlerde insanların ihtiyacını karşılayacak esasları en detaylı noktalarına kadar inceleyen evrensel dindir. İslâm çalışmayı ve helal kazanmayı ibadet sayarken, ticaretin evrensel kural ve değerlerini de ibadetlerin kuralları gibi kabul etmiştir. Bu kurallara uyararak ticaret veya üretim yapanları övmüş, dürüst ve güvenilir iş adamı ve tüccarın cennetteki yerini peygamberler ve şehitlerin yanı olarak nitelemiştir. Bundan dolayı İslâm çalışmayı, ticaret yapmayı önemsemiş. Ama yasak alışverişi, akitlere ve verilen söze bağlılığı emretmiş, aldatma, yalan beyanda bulunma, zorlama, karaborsacılık, karşı tarafın sıkıntıda olmasından yararlanma, belirsizlik ve risk sömürüsü yoluyla kazancı yasaklamıştır. İslâm bütün iktisadi sistemini işte bu temel ilkedен hareketle kurmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Ticaret, Akdin Çeşitleri, Hukuk, Helal.

Basic Moral Criteria in Islamic Commercial Law

Abstract

Islam is a universal religion that explores in detail the principles that will meet the needs of people of all histories and cultures. Although Islam considers working and earning halal as worship, it accepted the universal rules and values of trade as the rules of worship. Islam praised those who traded or engaged in production in accordance with these rules, and said that honest and trustworthy businessmen and merchants would have their place in Paradise with the prophets and martyrs. Therefore, Islam attaches great importance to labor and trade. However, Islam has ordered the prohibition of exchanges, the fulfillment of contracts and promises, and also prohibits profit-making through deception, misrepresentation, coercion, the black market, exploiting the distress, uncertainty and risk of the other party. Based on these principles, Islam has established its own economic principles.

Key Words: Islam, Commerce, Types of Covenant, Law, Halal.

* Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Bilimleri Bölümü, ali.yukseka@manas.edu.kg, <https://orcid.org/0000-0003-4817-2576>.

** Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans öğrencisi, jamila.joraeva@gmail.com.

Giriş

İslâm, insanların inanç, ibadet ve sosyal yaşam ilkelerini düzenleyen, bu ilkelerle dünya ve ahiret mutluluklarını hedefleyen ilahi dindir. Tevhit odaklı olan bu din, saflık ve dürüstlük dini olarak her zaman insanları helal kazanmaya, helal ortamlarda çalışmaya, haram muamelelerden uzak durmaya teşvik eder. İslâm çalışmayı ve helal kazanmayı ibadet sayarken, ticaretin nasıl uygulanacağına dair temel ilkeler koymuştur. Bu ilkelerin dayanakları Kur'an ve sahih sünnettir. İslam dini ticaretin kural ve ahlakî değerlerini de ibadetlerin kuralları gibi kabul eder. Mesela İslam'da abdestin farzları neyse nikahın, ticaretin rükünleri de aynı derecede önem arz eder. Bu ticari işlemler için de aynıdır. Kur'an-ı Kerim'deki "*Allah ticareti helal, faizi haram kıldı*"¹ ayetten yola çıkarak İslâm'da ticaretin meşru ve teşvik kapsamında olduğunu, ticaretin kendine özgü ilkelerinin bulunduğunu ifade edebiliriz. Mesela haksız kazanca sebebiyet vermesinden ötürü faizin yasak olması gibi.

İslam'da hukuk ve ahlak arasında birbirlerini tamamlayıcı bir ilişki vardır. Hukuk ilkeleri asıldır, ahlakî değerler ise onun tamamlayıcısıdır. Hukuk bir anlamda asgari ahlaktır. Hukukun hedeflediği; özgürlük, hakkaniyet, emniyet, düzen, vicdan gibi unsurlar hep iyiliği geliştirme, kötülüğü yok etmeye yöneliktir. Güzel ahlakı ikame etmek için gönderilen İslam, Kur'an ve sünnete dayanan hukuk ilkeleriyle bunu sağlar. Hayatın her alanındaki dürüstlük, cömertlik, gönül hoşnutluğu, sadakat, ahde vefa gibi güzellikler farz, vacip, sünnet gibi hükümlerle koruma altına alınmış; yalan, hile, aldatma, yalan beyanda bulunma, zorlama, karaborsacılık yapmak, karşıdaki kişinin sıkıntıda olmasından yararlanma, belirsizlik ve risk yoluyla kazanç elde etme gibi gayri ahlakî şeyler, haram veya mekruh gibi hükümlerle önlenmeye çalışılmıştır. Ticari alandaki ilkeler genelde nasların yasaklayıcı veya teşvik edici ifadelerinden çıkarılmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde cami yapımından sonra ilk yaptığı faaliyet yeni bir ticaret merkezi inşa etmek olmuştur.² Bu olay İslam'ın ticarete önem vermesi açısından büyük önem arz eder. Nitekim Allah nezdinde ibadetten sonra gelen en önemli amellerden birisi helal kazançtır. Yani dürüst, ilkeli, hukuka uygun çalışmaktır.

¹ Bakara, 2/275.

² İbn Mace, "Ticaret," 40.

Hız. Peygamber “İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olanıdır,³ buyurmuştur. Bu itibarla insanlara yararlı olan her iş, saygıya değerdir.⁴ Ticarete, insanlığa olan yararı açısından bakıldığında o, tüketiciye ihtiyaç duyduğu ürünleri ulaştırır, üreticinin de emeğini değerlendirir ve onu daha çok üretmeye teşvik eder. Dolayısıyla ticaret, mesafeler ne kadar uzak olursa olsun üreticiyle tüketiciyi buluşturan bir köprü konumundadır.⁵

Ticaret, sermayede kâr gayesi güdülen tasarrufla bulunmak şeklinde tanımlanır. Sermayede tasarrufla maksat ise onda zaman, mekan, kalite ve şekil değişikliğinde bulunmaktır. Ticaretin temel gayesi olan kâr, sermaye ve emeğin risk üstlenilerek çalıştırılması sonucu ortaya çıkar.⁶

Ticaret kelimesi en basit anlamıyla menfaat değişimi demektir. Yeryüzüne geldiği günden beri toplumda birey olarak yaşayan her fert, sosyal hayatın bir gereği olarak diğer insanların ürettiği mal ve hizmete mutlak anlamda muhtaçtır. Onun ihtiyaçlarını kendi kendine karşılaması hiçbir zaman ve hiçbir yerde mümkün olmamıştır. Bu durumda ticaret tarihinin, insanlık tarihi kadar eski olduğu aşikardır.⁷

İnsan, hayatını sürdürebilmesi ve aslî gereksinimlerini karşılayabilmek için ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri kazanmak zorundadır. Ancak bu kazancın Kur’an ve Sünnetin çizdiği çerçevede meşru ve ticari ahlak kuralları içerisinde olması gerekir. Kur’an’da insanların mallarını aralarında batıl yollarla değil, ancak razı olacakları bir ticaretle yemelerinin helal olacağı⁸ buyurulmaktadır. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Adem’den itibaren bütün peygamberler, meşru ve helal kazanç noktasında insanlara önder ve örnek olmuşlardır.⁹

İslâm toplumunda bütün ahlakî kurallar ve düzenlemeler sosyal adalet ilkesine dayandığı gibi bütün iktisadi kurallar da sosyal adalet ilkesine dayanır. Sosyal adaletin temini için de ekonomik adil paylaşım büyük önem

³ Buhârî, “Meğazî, “35.

⁴ Âl-i İmran 3/104.

⁵ Osman Demirdoğan, Kadir Polarter. (2016), “İslâm’da Çalışma ve Ticaretin Önemi,” *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, İstanbul, 111.

⁶ Servet Bayındır. (2014). “Para ve Sermaye Piyasası İşlemleri,” *Süleymaniye Vakfı Yayınları*, 46/261-264, İstanbul.

⁷ Abdussemit el-Mısrî. (1981). *İslam’da Ticaret Adabı*, (çev. Ramazan Şimşek), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXV, Ankara, 477.

⁸ Bakara 2/188.

⁹ Nevzat Aydın. (2015), “Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakının Hz. Peygamber’in Sünnetindeki Temel Referansları,” *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1,96.

arz eder. Sosyal ve iktisadî adalette vahdet düşüncesinin tezahürleri ortaya çıkar. Nitekim Kur'an, vahdaniyet düşüncesi içerisinde hayatın iktisadi ve maddi tarafını vurgularken servet kavramı için "hayr" ve "Allah'ın keremi" ifadelerini kullanır.¹⁰ Dolayısıyla Müslümanlar bir taraftan servet kazanırken aynı zamanda bir nevi de ibadet yapıyor sayılmaktadırlar.¹¹

Kişinin kendisi ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin rızkını temin etmek için emek sarf etmesi insanın doğası gereğidir ve bu emek İslâm'da, kutsal kabul edilmiştir. Zira emek, insan onurunun ve şerefının ayrılmaz bir parçası olduğu için,¹² ayet ve hadislerde Müslümanların çalışarak helal ve temiz rızık kazanması teşvik edilmiş¹³ hatta bu çabaların ödüllendirileceğine dair müjdeler verilmiştir.¹⁴

İslâm, doğuş noktasından hızla ülkelere yayılınca, ticari hayat gelişti ve canlandı. Bu devirlerde yeni ticaret yolları açıldı. Bu yollar İslâm dünyasını Çin'den Hindistan'a bağlıyordu. Sözüünü ettiğimiz yolların başında meşhur "İpek Yolu" gelmektedir. Çin'i Abbasi Devletinin başkenti Bağdat'a bağlayan ipek yolu üzerinden ticari mallar çift yönlü çalışıyordu. Doğudan gelen mallar Bağdat üzerinden Halep'e, Şam'a ve oradan da Müslümanların elinde bulunan Akdeniz'in doğu sahillerine, buradaki limanlardan da deniz yoluyla Avrupa'ya sevk ediliyordu. Diğer yönden Bağdat'tan Afrika'ya uzanan karayolu şeridi ise işler durumundaydı. Söz konusu karayollarının yanı sıra, Doğu Hindistan adalarından Kızıldeniz yolu ile Akabe körfezine, oradan da İskenderiye ve Akdeniz'e kadar Avrupa limanlarına uzanan bir denizyolu olduğu bilinmektedir.¹⁵ Görüldüğü gibi İslam'ın yayılım hızıyla beraber ticarete buna paralel olarak gelişmiştir.

İslâm Ticaret Ahlakı Temel İlkeleri

İslâm dini güzel ahlak temelleri üzerinde kurulmuştur. Onun ahlakî ilkeleri genel itibarıyla İslamî nasrlara ve Müslümanların örfüne dayanır.¹⁶

¹⁰ Bakara, 2/198.

¹¹ Muammer Gül. (2014), "İslâm İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri." Journal of History school (JOHS), March, Year 7, Issue XVII, pp. 82.

¹² Zamir İkbâl ve Abbas Mirakhor. (2014). *Ekonomik Gelişim ve İslâmî Finans*, Borsa İstanbul Yayınları, No: 12027, İstanbul, 260.

¹³ Kasas, 28/73.

¹⁴ Bk. Buhârî, "İman," 41; "Büyu'," 15; Müslim, "Zekat," 48.

¹⁵ Mısrî, *Ticaret Adabı*, 480.

¹⁶ Yüksek, Ali. (2016). "Ahlak Ekseninde Fıkıhın Gençlerde Karakter İnşası," Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu kitabı, Sinop. ss.113-133, 124.

Müslümanların günlük yaşamlarındaki uyguladıkları ahlakî tutumları birçok insanın ve toplumun Müslüman olmasına vesile olmuştur. Mesela Büreyde b. el-Husayb hicret esnasında Mekkeli müşriklerin Rasûl-i Ekrem'i diri veya ölü olarak ele geçirene büyük mükâfatlar vaad ettiğini duyar. Derken, Medine'ye yakın mesafedeki Eslem kabilesinin topraklarından geçmekte olan Hz. Peygamber'in içinde bulunduğu kafilenin önünü kesip kimliklerini öğrenmek ister. Fakat bu esnada Hz. Peygamber ile yanındakilerin konuşma üslûbundan ve ahlakından etkilenerek yanındaki müfrezesiyle beraber Müslüman olur. Büreyde, Rasûl-i Ekrem'in arkasında namaz kılar. Rasûl-i Ekrem ona Meryem sûresinin baş tarafını öğretir. Hz. Peygamber'in Medine'ye bayraksız girmesini uygun görmediği için kendi sarığını çözüp mızrağına bağlar. Onlara refakat edip muhafızlık ve mihmandarlık yaptıktan sonra kavmine döner.¹⁷

İslâm'da ticaret ahlakının nasıl olması gerektiğini Hz. Peygamber yaşantısıyla göstermiştir. Onun ticaret ahlakı konusundaki şu olayı manidardır. Bir gün Rasûlullah (s.a.v.) pazarda dolaşırken malını aybını gizlemeye çalışan satıcıyı uyararak şöyle buyurdu:“ *Bizi aldatan bizden değildir*”.¹⁸ Ayrıca Hz. Peygamberin (s.a.v.) ticaret yaparken ölçü tartılara dikkat etmeyen bazı kişileri cezalandırdığı bilinmektedir.¹⁹

Hz. Peygamber, gerek söylem gerekse bizzat eylemleriyle İslam ticaret ilkelerini ve ona dair ahlakî ölçütleri ahabına göstermiştir. Bu ilkelere riayet bugün de adil kazanç ve paylaşım için önem arz etmektedir. Çalışmamızın ana konusunu teşkil eden bu ilkeleri özetle şöyle sıralayabiliriz:

1. Ticari Alışverişlerde Dürüst, Güvenilir ve İyi Niyetli Olmak

Her şeyden önce her işimizde olduğu gibi ticari alışverişlerde de dürüst olmak, güvenilir olmak, iyi niyetli olmak ticaretin temel unsurunu teşkil eder. Dinimizde buna ışık tutan birçok ayet ve hadis vardır. Bunlardan bir kaçını burada vermek yerinde olacaktır. Yüce Allah konuyla ilgili olarak “*Allah yolunda sarf edin, kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın, işlerinizi iyi*

¹⁷ Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*. Thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1992, I,306.

¹⁸ Müslim, “İman,” 101.

¹⁹ Uğur Canpolat. (2015), *Türkiye Selçukluları Dönemi Anadolu'da Hisbe Teşkilati*, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Batman, 3.

yapın. Şüphesiz Allah iyi iş yapanları sever.”²⁰; “Bilerek hakkı bâtil ile karıştırmayın, hakkı gizlemeyin,,” buyurmuştur.²¹ Hz. Peygamberimiz de: “Şüphesiz ki sözde ve işde doğruluk hayra ve üstün iyiliğe yöneltir. İyilik de cennete iletir. Kişi doğru söyleye söyleye Allah katında siddîk (doğrucu) diye kaydedilir. Yalancılık, yoldan çıkmaya (fücûr) sürükler. Fücûr da cehenneme götürür. Kişi yalancılığı meslek edinince Allah katında çok yalancı (kezzâb) diye yazılır,”²² demiştir.

2. Alışverişte Yemin Etmemek

Alışverişlerde yemin etmektan uzak durmak gerekir. Özellikle yalan yere yemin etmektan çok sakınmak gerekir. Çünkü o, en büyük hatalardan biridir ve İslam dininde de büyük günahlardan biri olarak kabul edilmiştir. Hatta bu çirkin hata, mümin için ne ticarete ne de başka işlemlerde kabul edilemez bir durumdur. Bu konuda Yüce Allah, “Birbirinizi aldatmak için yalan yemin etmeyin, sonra sapasağlam basmışken ayağınız kayar ve insanları Allah yolundan saptırmanızın acı meyvesini tadarsınız, ayrıca ağır bir azapla da cezalandırılırsınız”²³ buyurarak bu günahın büyüklüğüne işaret etmiştir. İslam alimleri ise eserlerinde yalan yeminin vehametinden ve ahiretteki cezasının büyüklüğünden bahsetmişlerdir.²⁴

3. Malı Gereğinden Fazla Övmemek

Ticaret ahlakından biri de malı gereğinden fazla övmektir. Abartılı reklam ve propagandalar günümüzde gereksiz yere aşırı yemin ve hatta yalan yemin yerine kaim olabilecek durumlar arasında yer almaktadır. Malın gereğinden fazla övülmesi müşterinin duygularının sömürülmesine ve almayacağı bir malı almasına, dolayısıyla da tüketim savurganlığına sebep olabilir. Bu da ticaret ehli arasında haksız rekabete yol açabilir.²⁵

²⁰ Bakara 2/195.

²¹ Bakara 2/42.

²² Buhârî, “Edeb,” 69; Müslim, “Birr,” 103-105; Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, “Edeb,” 80; Tirmizî, “Birr,” 46; İbni Mâce, “Mukaddime,” 7.

²³ Nahl 16/94.

²⁴ Alauddin Ebu Bakir b. Mes'ud b. Ahmed el- Kâsânî el-Hanefî. (2003), *Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi's-Şerâi*, Beyrut, İkinci baskı, VII,9; Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid b. el-Hümmam, *Şerhu Fethi'l-kadir*, Beyrut: daru'l-fikr, ty., V,60; Mevsilî, *el-İhtiyar*, I,42.

²⁵ Sabri Erturhan (2010), “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlakî Eserleri,” *İslâm Hukuku Araştırmalar Dergisi*, sayı: 16,234.

4. Ölçü ve Tartıda Hile Yapmamak

Ticari işlemlerdeki bir diğer önemli gayri ahlakî hatada ölçü ve tartıda hile yapmaktır. Emek sömürüsünün ve kul hakkının en çok ihlal edildiği haram kazanç yollarından biridir. Kur’ân-ı Kerimde, “Eksik ölçüp tartanların vay haline”²⁶ buyrulurak bu işi yapan kişiler tehdit edilmiştir. Bir Müslüman ticaret yaparken ölçü ve tartıda hile yapmamalıdır. Bu, her akli selimin onaylayacağı evrensel ahlakî bir ölçüttür. Bu tür bir davranış dünyanın her yerinde reddedilen bir davranıştır. Ticari alanlarda metreyle, teraziyile oynayan bir zihniyetin dinî terbiyeden geçmesinden başka çare yoktur. Tabi ki dinî eğitimle birlikte, insanların emeklerini ve ömürlerini çalan kişilere yaptıkları suça denk kanuni müeyyideler de koymak devletin görevidir.

5. Karaborsacılık Yapmamak

Karaborsa yapmak ticari ahlak ile örtüşmeyen diğer bir gayri ahlakî durumdur. Piyasada bir mala insanların şiddetli ihtiyaç olduğu bir zamanda o malı satın alıp kıymeti daha fazla artsın diye hapsedilerek yapılan karaborsacılık, kötü niyet göstergesi olmakla birlikte, halkı da zor durumda bırakan bir durumdur. Bu sebeple dinimizde bu iş reddedilmiştir. Ancak onun haram mı, mekruh mu olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.²⁷ Zira Hz. Peygamber konuyla alakalı olarak “Her kim yiyecek maddelerini kırk gece saklarsa Allah ondan, o da Allah’tan uzak kalır”²⁸ buyurmuştur. Ayrıca karaborsacılık yapan kişi hakkında onun sapkın,²⁹ mel’un³⁰ ve günahkar³¹ olduğunu belirtmiştir. Karaborsacılık yapan kişi için nasslarda belirli bir ceza öngörülmemiş ancak karaborsacıya verilecek ceza devletin takdirine bırakılmıştır.³² Bu suçun cezası ile ilgili hapis, dayak, para cezası, dükkanı kapatma veya ticaretten men etme gibi tazir cezalarının uygulandığını görmekteyiz. Mesela Gazali, Hz. Ali’nin hilafeti döneminde

²⁶ Mutaffifin, 83/1.

²⁷ Kâsânî, Bedâi’, XI,23: Görüşler için bk.: M. Zeki Uyanık, “İslam Hukukunda ihtikâr,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, 2010, ss.433-476, 438-440.

²⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. *el-Müsned*, Thk. Şuayb el-Arnaûd vd., Müessesetü’r-risâle, 1999, VIII,481, Hadis no:4880.

²⁹ Ebû Dâvûd, “Buyû’ ”, 40.

³⁰ İbn Mâce, “Ticârât”, 12.

³¹ Müslim, “Müsakât”, 129.

³² Hamdi Döndüren, “İhtikâr”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, III,109.

karaborsacılık yapanın mallarını yaktırıldığını ifade etmiştir.³³ Endülüs döneminde karaborsacılık yaptığı bilinen kişilerin ticareti sınırlandırılmış, sadece ailesini geçindirecek kadar mal alım satımına izin verilmiştir.³⁴ Fatımiler ise karaborsacıyı sokakta halka teşhir etmiş hatta dövdürmüşlerdir. Osmanlı döneminde ise karaborsacılıkla mücadele edilmiş, onu önleyici tedbir olarak uyarı, sürgün, hapis ve fiyatlara narh koyma gibi cezalar verilmiştir.³⁵ almaya niyetli olmadığı halde alacakmış gibi davranmak demektir.

6. Müşteri Kızıştırmamak

Ticari işlemlerde müşteriye kızıştırmamak da ticaretteki temel ahlakî ölçütlerden biridir. Bu çirkin davranış günümüzde daha çok otomobil pazarlarında ve ev , arsa gibi gayri menkul satışlarında görülebilmektedir. Müşteri kızıştırmak, üçüncü kişilerce alım kastı bulunmaksızın pazarlık sırasında araya girilerek yapılan, mala rağbeti arttırıcı, göstermelik, yanıltıcı yüksek fiyat tekliflerini sunarak almaya niyetli olmadığı halde alacakmış gibi davranmaktır. İslam hukuku literatüründe buna neceş denilmektedir.³⁶ Bu durum Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır.³⁷ Satım üzerine satım, pazarlık üzerine pazarlık yapmamak ilkesi Hz. Peygamberin “*Bir kimse din kardeşinin satımı üzerine satım yapmasın.*”³⁸ sözüne dayanmaktadır. Bu durum da fıkıh kitaplarında kerih olarak nitelendirilmiştir.³⁹

7. Pazara Dışarıdan Gelmekte Olan Köylü veya Üreticilerin Yolunu Kesmemek

Ticarette uğraşan bazı kişiler, pazara gelmekte olan köylülerin veya üreticilerin yoluna çıkarak, onların ellerindeki malları, onlar henüz pazardaki fiyatları görmeden önce uyanıklık yaparak üreticilerin mallarını almak isterler. Bu uygulama, “*Şehirli köylü adına satım yapmasın. Halkı kendi*

³³ Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (trc. Mehmet A. Müftüoğlu), İstanbul, 1981, II, 211.II,209.

³⁴ Celal Yeniçeri, *İslam İktisadının Esasları*, İstanbul, 1980, s. 311.

³⁵ Sabri Ülgener, *Tarihte Darlık Buhranları*, İstanbul 1951,73; Muharrem Öztel, “Osmanlı İdaresi'nin İhtikâra Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası,” *International Journal of Social Science*, Volume 5 Issue 6, p. 397-420, December 2012, ss.397-420, s.408, 409, 411.

³⁶ Kâsânî, *Bedâi'*, XI,493; Mehmet Erdoğan, (2005), *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar neşriyat, 449.

³⁷ Buhârî, “Büyü,” 58; Müslim, “Büyü” 11; Ebu Dâvud, “Büyü”, 46; Tirmizî, “Büyü,” 65; Nesâî, “Büyü,” 21; İbnu Mâce, “Ticârât,” 14; Cengiz Kallek. (2006). “Müzayede,” *DîA*, İstanbul, c.XXXII, 238.

³⁸ Buhârî, “Büyü,” 64; 70; Müslim, “Nikâh,” 51; 56; “Büyü” 11.

³⁹ İbnü'l-Hümmam, *Feth*, VI,477.

*haline bırakın; Allah halkın bir kısmıyla diğer kısmını rızıklandırınsın*⁴⁰ hadisi gereği Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Bu durum fıkıh literatüründe telakkî'l-celeb⁴¹ veya telakki'r-rükban şeklinde isimlendirilmiştir.⁴²

9. Sözleşmeleri Kayıt Altına Almak

Ticari işlemlerde karşılıklı sözleşmeleri kayıt altına almak ilkesi “*Ey iman edenler! Belli bir vade ile karşılıklı borç alışverişte bulunduğunuz vakit onu yazın*”⁴³ ayet-i kerimesine dayanmaktadır. Bu, karşılıklı hakların korunması ve ileride doğabilecek ihtilafların önlenmesi adına vaz edilmiştir. Toplum yaşamının mal ve para borçlanması olmadan yürümediği herkesin malumdur. Bir borç alışverişinde en önemli mesele onun zamanında ve eksiksiz olarak ödenmesidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de hem unutmayı hem de inkârı önleyecek tedbirlere ihtiyaç vardır. Zira toplumda bu muamelelerde sık sık problemler ve ahlakî sorunlar yaşanmaktadır. Yazma, şahit tutma, teminat alma, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusunu geliştirme açısından önem arz etmektedir.

Bir alışverişte alıcı, satıcı, mal veya o malın vasıfları, malın fiyatı ve ticaret yapanların karşılıklı rızalarının yazıyla veya şahitle belgelendirilmesi doğabilecek bir çok problemi önleyecektir.⁴⁴

9. İslam’ın Haram kıldığı veya canlılara zararlı şeylerin ticaretini yapmamak

Bu konuda ticaretteki en temel ilkelerden biridir. Zaten bu durum kulluğun ve insanlığın da gereğidir. Mesela Allah, “*Allah size leşi, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkasını adına kesilen hayvanların etini haram kıldı*”⁴⁵ buyurarak bu konudaki ilkeyi koyarken bu maddelerin zihne ve bedene olan zararlarını göz önüne alarak koymuştur. Zira bu maddelerin insan sağlığına

⁴⁰ Müslim, “Büyu’,” 21.

⁴¹ Erdoğan, *Terimler Sözlüğü*, 562

⁴² Bk. Halit Çalış, “İslâm Borçlar Hukukunda Akit Serbestisi ve Genel Olarak Sınırlamaları.” *Dinî Araştırmalar*, 2004, c: VII, sy: 19, s..276-277; Beşir Gözübenli, “İslam Hukukunda İstihsânen Meşru Görülen Borç İlişkilerine Dair Bazı Mulâhazalar.” *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi II*, 2008, 188.

⁴³ Bakara, 2/282.

⁴⁴ Hayreddin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul: Ensar neşriyat, 1986, III,46, 54.

⁴⁵ Bakara, 2/173.

zararlı oldukları bilimsel verilerle kanıtlanmıştır.⁴⁶ Böylesine zararlı ürünleri piyasaya sürmek insanların inanç, sağlık ve mutluluklarını hiçe saymaktır. Bunu, toplum bireylerinin kabul etmesi düşünülemez. Herkesin bu tür davranışları ahlaksızlık olarak kabul edeceği düşünülür. Bu yüzden İslâm'a göre haram ve sağlığa zararlı olan nesnelerin ticareti de haram sayılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslümanlar için içki, leş, put ve domuzun satımının kesinlikle yasaklandığını bildirmiştir.⁴⁷ Müslüman toplumunda yaşayan gayri Müslimler inanç ve ibadetlerinde özgürdürler. Toluma yönelik asayiş problemleri yaşamadıkları, toplumu ifsat edici şeyler yapmadıkları sürece alkol ve domuz eti gibi İslam'da yasak olan gıdaları tüketebilirler.⁴⁸ Buradaki gayri ahlakilikte yine bunların insan inanç ve sağlığına zarar vermesidir. Bu yüzden İslam alimleri bu tür şeylerin satışının geçersiz olduğunu ve bu ticaretten elde edilen kazancın haram olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁹

10. İşçi ve İş Veren Haklarını Korumak

İslam'da işçinin de iş vereninde uyması gereken kurallar vardır. Her birinin bir diğeri üzerinde hak ve ödevleri vardır. Mesela kişi işçi çalıştırıyorsa, onların haklarını gözetmeli, emeklerinin zayii olmaması için ticari işlemlerde karşılıklı sözleşmeleri kayıt altına almalı. Korsan yollardan kazanç sağlamamalı. Bir alışverişte her işi tarafın zarar görmemesi için alıcı, satıcı, mal veya o malın vasıfları belli olmalı, malın fiyatı ve ticaret yapanların karşılıklı rızası bulunmalıdır.⁵⁰ Tüm zikredilen hususlar kazancın helal veya haram olmasına etki eder.⁵¹ Bu konuda Hz. Peygamberin “İşçiye

⁴⁶ Bk.: Ali Yüksek, *İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO'lu Ürünler*, Bişkek, İz basma, 2018, 131-136; Mustafa Boran, *Haneî Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helallik ve Haramlık Ölçütleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Onsekiz Mart Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, 104-108.

⁴⁷ Buhârî, “Büyü,” 112.

⁴⁸ Ahmet Güneş, “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy.11, ss.255-268, 263-265.

⁴⁹ Kâsânî, *Bedâi*, c. V, 142, 305; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, c. II, 52.

⁵⁰ Karaman, *İslam Hukuku*, 1,35-45; Geniş bilgi için bk.:Vecdi Akyüz, “Devlet ve İşçi-İşveren İlişkileri,” *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi Kitabı*, İstanbul: İlmî neşriyat, 1990, 191-203.

⁵¹ Hz. Peygamber, kendisine hangi kazancın daha üstün olduğunu soranlara; “Kişinin elinin emeği ve dürüst yapılan alışveriştir.” Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXVIII, 502, Hadis no:17265; “Kusurlu bir malı, ayıbını söylemeden satmak bir Müslüman'a helal olmaz.” Bk. Müslim, *İman*, 43,164; “Alıcı ve satıcı doğru söyler, her şeyi açıkça ortaya koyarlarsa, alışverişleri helal ve bereketli olur.” Bk. Buhârî, “Büyü”, 19; Geniş bilgi için fikh kitaplarının alış veriş ve ticaret bölümlerine bakılabilir.

*ücretini, alınır teri kurumadan veriniz*⁵² sözü hakkın ikamesi için gerekenlerin yapılmasını gerekli kılar.

Haram yoldan kazanan kimselerden alışveriş yapmakta kişinin kulluğuna zarar veren bir haldir. Nitekim İslâm bilginleri, bütün malı haram olan, yani haram yolla mal kazanan kimselerden alışveriş yapmanın haram olduğunu söylemişlerdir. Aynı şekilde, bir kimse, malında hem haram ve hem de helal bulunan bir kimseden bir şey satın alırsa, eğer aldığı malın helal maldan olduğunu biliyorsa, bu işlem ve satın aldığı şey helaldir. Satın aldığı şeyin haram kısmından olduğunu biliyorsa bu takdirde o şey o kişiye haram olur.⁵³ Dolayısıyla kişi alışverişlerinde titiz davranmalıdır.

11. Cuma Namazı Esnasında Alışveriş Yapmamak

Cuma günü Cuma namazı esnasında alışveriş ve diğer günlük faaliyetler Cuma namazı yükümlülerine “*Ey inananlar! Cuma günü namaz için çağrıldığı zaman, Allah’ı anmaya koşun, alışverişini bırakın*”⁵⁴ ayeti gereğince yasaklanmıştır. Bu konuda İslam alimleri sarıh ayet sebebiyle görüş birliği içerisinde dirler.⁵⁵ Zira Allah, ayetin devamında dünya işlerini bırakıp Cuma namazına koşmanın daha hayırlı olduğunu bildirmektedir. Genel olarak ibadetlerle güzel ahlak, erdemli olmak ve değer üretmek arasında doğru bir orantı vardır. İbadetlerin en önemli hikmetlerinden birisi kişinin güzel ahlak sahibi olmasını sağlamaktır. Bu hikmet daha ziyade topluca eda edilen Cuma, bayram namazları, hac yapma gibi ibadetlerde daha güçlüdür. Bu yüzden bu ibadetleri yapanlardan kötülük beklenmez. Toplumda hac yapan, Cuma namazı kılan muhteremdir. Onları gerekçesiz terk edenlere karşı İslam toplumlarında olumsuz bir bakış açısı gelişir. Nitekim Allah, Hz. Peygamberin hutbe îradı esnasında dışarıdan gelen davul sesleriyle okunan hutbeyi terk ederek ticaret ve eğlenceye koşan sahabîleri kınamıştır.⁵⁶ İman, amel ve ahlakın iç içe olduğu İslam dininde bir Müslümanın alenen bir farzı ihlal etmesi aynı zamanda gayri ahlakî bir durum olarak kabul edilir. Böylece bir Müslümanın Cuma namazına gitmeyerek, kendisine Cuma namazı farz olmayan kişilere satış yapması gayri ahlakî kabul edilebilir ve bu durum diğer esnafların da hoşuna girmez. Gayri Müslim olanlar bile sosyal ve ticari

⁵² İbn Mace, “Ruhûn,” 4.

⁵³ Ali Bardakoğlu. (2007), *İslâm ve Toplum*, Ankara, 376.

⁵⁴ Cuma 62/9.

⁵⁵ Muslî, *el-İhtiyar*, I, 274.

⁵⁶ Cuma, 62/11; Ebu'l-A'la el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1986, VI,281.

alandaki ilişkilerinde bir takım etik kurallara sadık kalmaktadırlar. Aynı mesleği icra eden ve birbirlerinin rakibi olan kişiler doğal olarak insani ve ticari ilişkilerine zarar verecek aşırı kazanma hırsı, mal tamahı, rakiplerini geçme adına yapılan bencillik ve acelecilik gibi tüm toplumlarda hoş karşılanmayan unsurları etik olarak reddederler. Nitekim ticarete rekabet vardır. Bu durumda rekabet Cuma namazına gidenlerin aleyhinedir.

12. Faiz İçeren Alışverişlerden Uzak Durmak

Ticari alışverişlerdeki en önemli yasaklardan birisi, işlemlerinde faiz içeren alışverişlerdir. Nitekim Allah, Kur'ân Kerim'de faiz ile alakalı olarak çok ağır ifadelerde bulunmuştur. Alışverişi helal, faizi ise haram kılan Allah,⁵⁷ faizli işlemlerde ısrar edilmesi durumunu Allah'a ve Rasûlüne savaş açmak olarak nitelmiştir.⁵⁸

İslam hukukuna göre ticaretin temeli alışverişe, müteşebbis ruha ve helal sermaye kullanımına dayanır. Yüce Allah bunu “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyiniz. Ancak, karşılıklı rızaya dayanan ticaret bunun dışındadır.”⁵⁹ “Allah alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.”⁶⁰ ayetleri ile açıklamış ve helal yemeyi, erdemli, ahlaklı kul olmayı, kul haklarına riayet ederek ticaret yapmayı emretmiştir.⁶¹ Zira ahlakın olmadığı yerde helal rızıktan ve toplumsal barıştan bahsedilemez.⁶² İslam'ın ahlak anlayışında yardımlaşma ve dayanışma bulunur. Zekat, sadaka, infak yardımlaşma unsurlarıdır. Faizde ise durum bunun tam tersidir. Onda yardımlaşma ve dayanışma karşılıksız değil, bilakis menfaate dayanmaktadır. İslam ticaret ile faiz arasındaki ilişkiye atıfta bulunarak ticaretin helal, faizin haram olduğunu vurgulamıştır. Çünkü ticaret üretken olup, toplumda emeğe ve sermayeye dengeli bir pay verir, Paranın akışını hızlandırır, belli istihdam imkanları ortaya çıkarır. Faiz ise üretken değil tek taraflı çıkar sağlayan haksız bir kazanca yol açan bir durumdur.

⁵⁷ Bakara 2/275, “Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır.”

⁵⁸ Bakara 2/279, “Bunu yapmazsanız (faiz yerseniz) Allah ve Rasülü tarafından size bir savaş açıldığını bilin. Eğer tövbe ederseniz, haksızlık etmemek ve haksızlığa uğramamak üzere anaparanız sizindir.

⁵⁹ Nisa 4/29.

⁶⁰ Bakara 2/275.

⁶¹ Bk. Tevhit Ayengin. (2003). “İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu.” *İslâmî Araştırmalar*, cilt: XVI, sayı: 4, 648-659.

⁶² Ali Yüksek, (2018). *İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO'lu Ürünler (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar)*, İz basma, Bişkek, 90-92.

Haram yiyerek yapılan ibadetlerin kabulü de dinde sıkıntılı bir durumdur. Nitekim Hz. Peygamber haram rızkın ibadet ve duaların kabulüne olan etkisini şöyle ifade etmiştir: “Nice saçı, sakalı dağınık, toz toprak içinde kalmış (üzerinde uzun yolculuğun eseri olan) bazı kişiler eline semaya doğru açar ve ‘Ey Rabbim! Ey Rabbim! diye dua eder. Bunun yediği, içtiği haram, giydiği haramdır, haram ile beslenmektedir. Bunun duası nasıl kabul edilsin.”⁶³

13. Alışverişlerde Yalan ve Aldatmadan Uzak Durmak

Yalan ve aldatma yoluyla satış yapan kimse için kazancı İslam hukukuna göre helal kazanç olmaz. Zira bu durum aynı zamanda insanlar arasında ihtilaflara, düşmanlıklara huzursuzluklara neden olur. Bu sebeple Hz. Peygamber “Bizi aldatan bizden değildir.”⁶⁴; “Ey tüccar topluluğu! Alışverişe boş söz ve yalan yere yemin çokça karışır. Bu eksiklikleri sadakalarınızla telâfi ediniz”⁶⁵ buyurmuştur. Yalan söylemek hayatın her alanında türlü kötülöklere yol açar. Bunun içindir ki İslam yalan söylemeyi haram kılmıştır. Onu münafıklığın alametlerinden saymıştır.⁶⁶ Ticarete yalan sözlerle alışveriş kul haklarını doğurur. Yalancı, hemen her toplumda en sevilmeyen, güvenilmeyen kişilerden biridir.

Yukarıda görüldüğü gibi İslam’ın, alışveriş yaparken dürüst olma, yalan ve hileye baş vurmama, ihtikar yapmama, malın kusurunu gizlememe, faizli işlemlere başvurmama gibi hukukî ve ahlakî ilkelere uygun hareket etmek rızkın helallüğünde önemli bir yer tutmaktadır. Yani kazancın helal olabilmesi için, kazancın İslamî usul ve kaidelere göre elde edilmesi gerekir. Kişinin niyetinin iyi olması veya kendisinin dürüst bir insan olması yetmez. Eğer yaptığı uygulama hukuka aykırı ise reddedilir, insanlar tarafından da zaten kabul görmez. Kişi, İslamî usul ve kaideleri uygulamazsa kazancı haram olur. Zira helal rızkın peşine düşmek, hem İslamî hem insanî bir görevdir. Bu uğurda mücadele etmek Allah yolunda mücadele etmek gibidir. Aynı derecede şerefli bir ameldir. Helal rızkın peşinde iken ölen kişinin günahlarının bağışlanacağına dair müjdeler vardır.⁶⁷

⁶³ Müslim, “Zekat,” 65.

⁶⁴ Müslim, “İman,” 101;164.

⁶⁵ Ebu Davud, “Büyü”, 1; Tirmizî, “Büyü”, 4; Nesâî, “Eyman,” 7.

⁶⁶ Buhârî, “İmân,” 24.

⁶⁷ Demirdoğan,-Polarter. (2016), “İslâm’da Çalışma,” 107.

Sonuç

Günümüzde İslâm toplumların iki büyük problemi göze çarpmaktadır. İktisadi açıdan haram usullerle ticaret yapma, beslenme açısından ise haram gıda problemidir. Müslümanlar bilgisizlikleri sebebiyle çoğu kez farkında olmayarak sosyal hayatta özellikle de ticarî hayatta haramlara düşebilmektedir. Bu, onların İslam'a önem vermeyişlerinden değil bilakis konu hakkında bilgili olmayışlarından kaynaklanmaktadır. Dininde samimi olan bir Müslümanın kasten harama yöneleceğini düşünemiyoruz. Elbette her insan hata yapabilir. Doğruyu bildiği halde aksini yapanların tutumunu küçük yaşlardaki aldığı kötü eğitim veya bir anlık gaflete dalmaları sebebine bağlayabiliriz. Zira insanın tüm hayatına, ahlakî yaşamına etki eden eğitim çağı uzmanların da ifade ettiği gibi buluğ öncesi dönemdir. Hayatın her alanında olduğu gibi İslamî yaşamda da bilgi ve güzel ahlak olmadan yürünebilmesi zordur. Bilinç düzeyi arttığı takdirde İslamî yaşantının daha düzgün yürüneceği açıktır. Zira Müslümanlar ticari alandaki doğruluk ve dürüstlükleriyle birçok toplumu etkilemiş onların Müslüman olmalarını sağlamışlardır. İşte Güneydoğu Asya halklarının Müslümanlığı buna güzel örnektir.⁶⁸

İslam hukuku ve İslam ahlakının kaynağı Kur'an ve sünnettir. Hz. Peygamber, örnek şahsiyeti ve uygulamalarıyla Allah'ın emir ve yasaklarını insanlığın mutluluğu için sunmuştur. İslam, emir ve tavsiyeleriyle iyi ve güzeli emretmiş, kötü ve zararlıdan sakındırmıştır. Bu yönüyle bir hukuk sistemi ortaya koymuştur. Bir anlamda İslamî ilkeler, genel ahlakın denetçisi ve uygulayıcıdır. Cömertlik, dürüstlük, gönül hoşnutluğu, sadakat, ahde vefa gibi güzellikler farz, vacip, sünnet gibi hükümlerle koruma altına alınmış; yalan, hile, aldatma, yalan beyanda bulunma, zorlama, karaborsacılık yapmak, karşıdaki kişinin sıkıntıda olmasından yararlanma, belirsizlik ve risk yoluyla kazanç elde etme gibi rezaletler, haram veya mekruh gibi hükümlerle önlenmeye çalışılmıştır. Faiz, karaborsa, neceş, telakkir rükban bey'ul-îne gibi ticari yasaklar toplumda huzuru, barışı zedelediği, haksız kazanç, aldatma, adil olmayan paylaşımına sebep olduğu için yasaklanmıştır.

Şayet ticarete İslam'ın ahlakî ilkelerine uyulmaz ise piyasada rüşvet, yoksuzluk, haksız kazanç, hırsızlık, borcunu ödememe, çalışma barışının

⁶⁸ İsmail Hakkı Göksoy, *İslam'ın Güneydoğu Asya'ya Girişi ve Yayılışı*, Beyan yayınları, 1998, s.73-75; <https://islamstory.com/ar/artical/19993>, (Erişim: 18.04.2021).

bozulması gibi birçok olumsuzluklar ortaya çıkacaktır. Böylece bireylerin ve toplumun ekonomisi bozulacaktır.

Bugün dünya gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve ekonomik buhranlar karşısında insanlık, İslam'ın ahlakî ve ticari ilkelerine muhtaçtır. Ticari ilişkilerinde hilenin, aldatmanın, sömürünün, faizin olmadığı, emek, üretim ve hizmetin temel amaç olduğu, muamelelerin adil ve dürüst bir şekilde yapıldığı toplum mutlu ve müreffeh bir toplum olacaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh. (1999). *el-Müsned*, Müessesetü'r-risâle.
- Akyüz, Vecdi. (1990). "Devlet ve İşçi-İşveren İlişkileri," *Mukayeseli Hukuk ve Uygulama Açısından İşçi-İşveren Münasebetleri, Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi Kitabı*, İstanbul: İlmî neşriyat, 1990, ss.191-203.
- Aydın, Nevzat (2015). "Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakının Hz. Peygamberin Sünnetindeki Temel Referansları," *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sy 1.
- Ayengin, Tevhit. (2003). "İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâki Boyutu," *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. XVI, sayı: 4 [İslâm ve İktisat -I-], ss. 648-659.
- Bardakoğlu, Ali. (2007). *İslâm ve Toplum*, Ankara.
- Bayındır, Servet. (2014). "Para ve Sermaye Piyasası İşletmeleri," Süleymaniye Vakfı Yayınları, 46. İstanbul.
- Boran, Mustafa. (2016). *Haneî Mezhebinde Yiyecek ve İçeceklerde Helallik ve Haramlık Ölçütleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Onsekiz Mart Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. (1981). *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul.
- Canpolat, Uğur. (2015). *Türkiye Selçukluları Dönemi Anadolu'da Hisbe Teşkilatı*, Yüksek Lisans Tezi, Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Batman.
- Çalış, Halit. (2004). "İslâm Borçlar Hukukunda Akit Serbestisi ve Genel Olarak Sınırlamaları." *Dinî Araştırmalar Dergisi*, c: 7/19, ss. s. 269-295.
- Demirdoğan, Osman. Polater, Kadir. (2016). "İslâm'da Çalışma ve Ticaretin Önemi," *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, İstanbul.
- Döndüren, Hamdi. (1991). "İhtikâr." *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul.
- Erdoğan, Mehmet. (2005). *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Ensar neşriyat.
- Erturhan, Sabri. (2010). "İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlakî

- Esaslar,” *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı: 16.
- Göksoy, İsmail Hakkı. (1998). *İslam’ın Güneydoğu Asya’ya Girişi ve Yayılışı*, Beyan yayınları.
- Gözübenli, Beşir. (2009). “İslam Hukukunda İstihsânen Meşru Görülen Borç İlişkilerine Dair Bazı Mülâhazalar.” *İslamî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, s.180-214.
- Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’-d-dîn* (trc. Mehmet A. Müftüoğlu). İstanbul, 1981.
- Gül, Muammer. (2014). “İslâm İktisadi Gelişmesinin Tarihi ve Dini Dinamikleri,” *Journal of History school (JOHS)*, March, Year 7.
- Güneş, Ahmet. (2008). “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2008, sy.11, ss.255-268.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed, *Nevâdiru’l-Usûl fî Ehâdisi’r-Rasûl*. Thk. Abdurrahman Umeyra, Beyrut 1992, I, 306.
<https://islamstory.com/ar/artical/1993>.
- İbnü’l-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdulvahid b. el-Hümmam, *Şerhu Fethi’l-kadir*, Beyrut: Daru’l-fikr, ty.
- İkbal, Zamir ve Mirakhor. Abbas, (2014). *Ekonomik Gelişim ve İslâmî Finans*, Borsa İstanbul Yayınları. No: 12027, İstanbul.
- Kallek, Cengiz. (2006). “Müzayede.” *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul.
- Karaman, Hayreddin. (1986). *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, İstanbul: Ensar neşriyat.
- Kâsânî, Alaüddin Ebu Bakir b. Mes’ud b. Ahmed el-Hanefi. (2003). *Bedâiu’s-Sanâi fi Tertîbi’ş-Şerâi*, Beyrut.
- Mevdûdî, Ebu’l-A’la. (1986). *Tefhîmu’l-Kur’an*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. (2012). *el-İhtiyar li Ta’lîli’l-Muhtâr*, İstanbul.
- Mısrî, Abdussemit. (1981). “İslam’da Ticaret Adabı,” (çev. Ramazan Şimşek), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara.
- Uyanık, M. Zeki, “İslam Hukukunda İhtikâr,” *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy.16, 2010, ss.433-476.
- Yüksek, Ali. (2018). *İslam Hukukuna Göre Helal Gıda ve GDO’lu Ürünler (Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar)*, Bişkek: İz basma.
- Yüksek, Ali. (2016). “Ahlak Ekseninde Fıkhın Gençlerde Karakter İnşası.” *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlak Sempozyumu kitabı*, ss.113-133.